

УДК 316.334(477)

Липчук В.В., д.е.н., професор,

Крупа О.М., к.е.н., доцент,

Львівський національний аграрний університет

РЕГІОНАЛЬНИЙ І СТРУКТУРНИЙ ВИМІР БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

Досліджено рівень бідності в Україні за основними показниками та в розрізі регіонів, типів домогосподарств та місцем проживання. Використано методику оцінки бідності за абсолютним і відносним критеріями, показано її недосконалість, можливості маніпуляції та складності проведення порівняльної оцінки. Запропоновано основні напрямки проведення економічної і соціальної політики, спрямованої на подолання бідності.

The basic parameters of poverty level in Ukraine by region, household types and place of residence are investigated. Methods of measuring poverty in the absolute and relative criteria are used. Their imperfection, the possibility of manipulation and complexity of comparative evaluation with other countries are showed by authors. The main directions of economic and social policies aimed at poverty reduction are proposed.

Постановка проблеми. Бідність, незалежно від того, в якому аспекті (соціологічному, психологічному чи економічному), завжди пов'язана з деградацією людини, а в перспективі і всього суспільства. Саме з поняттям «бідності» пов'язано багато дефініцій, класифікацій, дебатів та дискусій. Загалом можна визнати, що характеризує воно стан людини, яка відчуває відсутність або недостачу матеріальних чи нематеріальних благ, послуг чи грошових засобів, необхідних для її нормального функціонування, що спричиняє дискримінацію її участі в суспільному житті.

Значний науково-технічний прогрес, розвиток транспорту і логістики не спричинили розв'язанню глобальної проблеми бідності і у XXI столітті. Згідно з оцінками ООН і Всесвітнього Банку 2,8 млрд осіб (понад дві п'ятих популяції Землі) - живе за менш ніж 2 долари щодня, а 1,2 млрд знаходиться в ситуації "крайньої бідності", тобто живе за менш ніж один долар щодня [1].

Бідність, як результат диспропорцій розподілу національного доходу притаманне усім країнам, незалежно від рівня їх розвитку, відмінність полягає у глибині та формах прояву цього явища. Україна відноситься до країн з високим рівнем бідності, займаючи передостаннє місце в Європі.

Поспішні та непослідовні системні реформи в країні, нерозвиненість інституційного середовища та тривале дистанціювання владних структур від проблем розвитку соціальної сфери спричинили катастрофічне зниження рівня життя багатьох українців та значну поляризацію суспільства за рівнем доходів. Темпи зростання доходів громадян істотно відстають від динаміки споживчих цін і тарифів. Це створює значні перешкоди на шляху реалізації економічних реформ, а тому існує об'єктивна необхідність пошуку ефективних механізмів розв'язання цієї проблеми. Таким чином, бідність населення є однією із найбільш гострих соціально-економічних проблем України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками питанням бідності приділяють увагу не тільки політологи і соціологи, а й науковці. Серед

яких варто відзначити Л. Черенько, Е. Лібанову, С. Полякову, Н. Коваленко та інших [6,8]. У їх працях досліджуються причини бідності, оцінюється її стан у різні періоди розвитку економіки України, обґрунтовуються шляхи її подолання. Однак багатогранність та динамічність явища бідності потребує здійснення подальших наукових пошуків у цьому напрямі, основою чого має стати вдосконалення методика визначення бідності в Україні.

Постановка завдання. Основною метою даної статті є оцінка рівня бідності в Україні на основі визначення і порівняння її основних показників, а також окреслення шляхів подолання цього явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бідність українців особливо наглядною є на фоні глобальної ситуації і тенденцій. У 2013 р. світове багатство досягло історичного максимуму – 241 трлн. дол, що на 68% більше порівняно з 2003 р. Рівень достатку на душу населення становив – 51 600 дол. Передбачається, що до 2018 р., загальні статки виростуть на 40%, сягнувши 334 трлн дол. [2].

Разом з тим, кожен четвертий українець живе на статки, що менші від прожиткового мінімуму, а близько 78% (за даними ООН) – знаходяться на межі бідності. Причиною є низька оплата праці в більшості галузей економіки України, яка на порядок нижча в порівнянні з розвинутими країнами.

Критичність ситуації зумовлена і негативними тенденціями щодо постійного зростання рівня бідності. Зменшення платоспроможного попиту населення через низькі доходи і низьку зайнятість, невдалі приватизаційні і реструктуризаційні реформи, недосконалість монетарної та соціальної політик значно обмежили українцям доступ до матеріальних і нематеріальних благ та послуг. Значна соціальна напруга в суспільстві викликана і з одного боку, стрімкою концентрацією коштів та майна в руках нечисленних груп населення, з іншого – прогресуючим збільшенням масштабів бідності та знедоленості широких верств [3].

Рівень бідності в Україна є одним із найвищих як в Європі, так і серед країн СНД. Так, якщо в Європі бідними вважають осіб, чії доходи в середньому нижче 10000 євро на рік (в окремих країнах значно вища ця межа), то в Україні середньорічний дохід складає приблизно 2200 євро. Достатньо наглядним в цьому плані є порівняння мінімальної заробітної плати українців з громадянами сусідніх країн-членів Європейського Союзу. Українці заробляють лише 71% заробітків болгар, 55% румун, 31% угорців, 25% поляків. Це при тому, що українці не є надто вибагливими, оскільки кожен другий з них вважає, що йому цілком достатньо 2700 грн, щоб не відчувати себе бідним [4].

Проблема бідності є ключовою для більшості українських родин. Рівень бідності тісно пов'язаний з економічним розвитком та політичною ситуацією. Дослідження, проведені в 2012 році, показали, бідними вважають себе близько 16% населення України, а основні їх витрати пов'язані з першочерговими потребами – виживанням (продукти харчування та медичні послуги). Протягом 2008 р.-2012 р. в Україні скоротилася кількість тих, хто може дозволити собі не тільки їжу, але й одяг, житло та відпочинок, тобто представників середнього класу. Якщо у 2008 р. таких було близько 10%, то зараз – удвічі менше. Проте

соціологи твердять, що люди схильні до приховування своїх доходів. Наприклад, ще у 1995 р. соціологи виявили, що витрати українців за цей рік були вдвічі більшими, ніж доходи [5]. «Український парадокс» полягає в тому, що при прикінцевих позиціях по рівню бідності населення в цілому, Україна посідає передові місця за кількістю мільярдерів (27-ме місце).

Проблема бідності в Україні визнана на загальнодержавному рівні. На її вирішення спрямовані затверджена Указом Президента України від 15 серпня 2001 р. № 637/2001 «Стратегії подолання бідності», Постанова Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 р. № 1057 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року». Головним завданням «зменшення кількості бідного населення серед працюючих, сімей з дітьми, особливо багатодітних, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, безробітних, інвалідів, пенсіонерів, бездомних осіб, в сільській місцевості та запобігання хронічній бідності» [6, с.18].

Загалом в Україні досить незначний відсоток заможних людей – приблизно 5% населення, проте 10-12% – це дуже бідні люди. Ще 12-15% –люди, які знаходяться на межі бідності і не дотягують до середнього класу. Близько 40-50% населення – це люди з невизначеним соціальним статусом. І тільки близько 20% складає група, яка має всі підстави, щоб сформувати середній клас населення.

Основою проведення досліджень бідності в Україні є вибіркове обстеження домогосподарств, зокрема оцінка доступності для населення різних товарів та послуг, яке у світі відоме як бідність за умовами життя [6, с. 19]. З метою спостереження та проведення моніторингу показників бідності наказом Міністерства соціальної політики, Міністерства економічного розвитку, Міністерства фінансів, Державної служби статистики та НАН України від 08.10.2012 № 629/1105/1059/408/612 затверджена Методика комплексної оцінки бідності. Розрахунки здійснюються Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. Оцінка бідності здійснюється за відносними та абсолютними критеріями:

за абсолютними критеріями:

- межа абсолютної бідності (за критерієм прожиткового мінімуму);
- межа абсолютної бідності (за критерієм вартості добового споживання на рівні 5 доларів США відповідно до паритету купівельної спроможності);

за відносними критеріями:

- межа бідності, визначена за відносним критерієм 75 % медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат (відносний критерій);
- межа крайньої бідності, визначена за відносним критерієм 60% медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат (крайня бідність) [7].

При дослідженні бідності населення найчастіше використовують два основні критерії – відносний (національний критерій, визначений Стратегією подолання бідності – 75% медіанного рівня сукупних еквівалентних витрат) та абсолютний (прожитковий мінімум, який визначений в законодавстві як

основний державний соціальний стандарт). Для проведення міжнародних співставлень застосовується критерій 5 дол. США за ПКС, визначений для країн Східної та Центральної Європи [8, с. 110]. При такому підході відсутня можливість справедливої оцінки рівня бідності населення конкретної країни в глобальному масштабі. Крім того, суттєвий вплив на порівнювальність показників має різкі зміни в останній період валютного курсу.

Розглянемо рівень бідності в Україні за основними показниками загалом, а також в розрізі регіонів, типів домогосподарств та місцем проживання.

Визначені за вказаною методикою показники (для першого півріччя 2013 року) та їх порівняння з офіційно затвердженим прожитковим мінімумом (1108 грн.), не дають підстав для достатньо песимістичних висновків, оскільки характерні певні позитивні тенденції (табл. 1). Проте, аналіз динаміки показників відносної бідності за різними критеріями показав, що останніми роками відбулося погіршення ситуації. Зросли показники глибини відносної бідності, рівень злиденності серед бідного населення, квінтільний коефіцієнт розшарування бідних.

Таблиця 1

Динаміка показників бідності населення

Показники	За відносним критерієм			За абсолютним критерієм (за витратами)			За абсолютним критерієм (за доходами)		
	2011 р.	2012 р.	6 міс. 2013 р.	2011 р.	2012 р.	6 міс. 2013 р.	2011 р.	2012 р.	6 міс. 2013 р.
Межа бідності, грн. на 1 особу на місяць	1062	1125	1164	914	1042	1108	914	1042	1108
Рівень бідності, %	24,3	25,5	25,4	14,6	19,6	21,7	7,8	9,1	11,5
Глибина бідності, %	20,5	20,5	21,9	18,2	19,7	21,4	16,0	18,5	19,9
Сукупні еквівалентні доходи(витрати) бідного населення, грн. на 1 умовну особу на місяць	843,9	894,3	909,0	747,9	836,9	870,5	768,3	850,1	887,9
Середній дефіцит доходів(витрат) бідного населення (грн. на 1 особу на місяць)	218,1	230,7	255,0	166,1	205,1	237,5	146,3	192,5	221,0
Сукупний дефіцит доходів(витрат) бідного населення (млн грн. на місяць)	2338,0	2578,6	2834,2	1065,2	1760,2	2257,2	503,0	767,5	1109,3
Рівень злиденності серед бідного населення, %	43,8	44,0	46,8	-	-	-	-	-	-
Квінтільний коефіцієнт розшарування бідних, %	40,3	41,5	44,0	38,2	40,3	43,1	36,4	41,2	44,0

Джерело: Розраховано на основі даних джерела [9, 10].

Підтвердженням бідності українців є їх добова енергетична цінність раціону, яка у 2012 р. перевищувала поріг бідності на 40,7%, що є свідченням

споживання дешевшої рослинної продукції та «недоїдання» продукції тваринного походження.

Рівень бідності в Україні, як і в кожній іншій країні, достатньо диференційований в розрізі регіонів. В цілому, застосовуючи сукупність показників бідності населення можна відмітити, що найбільш бідними є мешканці Рівненської та Тернопільської областей. До бідних регіонів можна зарахувати також Житомирську, Сумську та Волинську області. Окремі області мають рівень бідності вище психологічного бар'єру (рис. 1). Найкраща ситуація щодо бідності населення у Черкаській, Запорізькій, Харківській та Чернігівській областях. Безперечно, що найбагатші українці живуть в столиці – м. Київ. Таким чином, «географія бідності сьогодні не має чітко окреслених рис, оскільки до полярних за показниками бідності груп регіонів потрапляють області з різних географічних зон» [9].

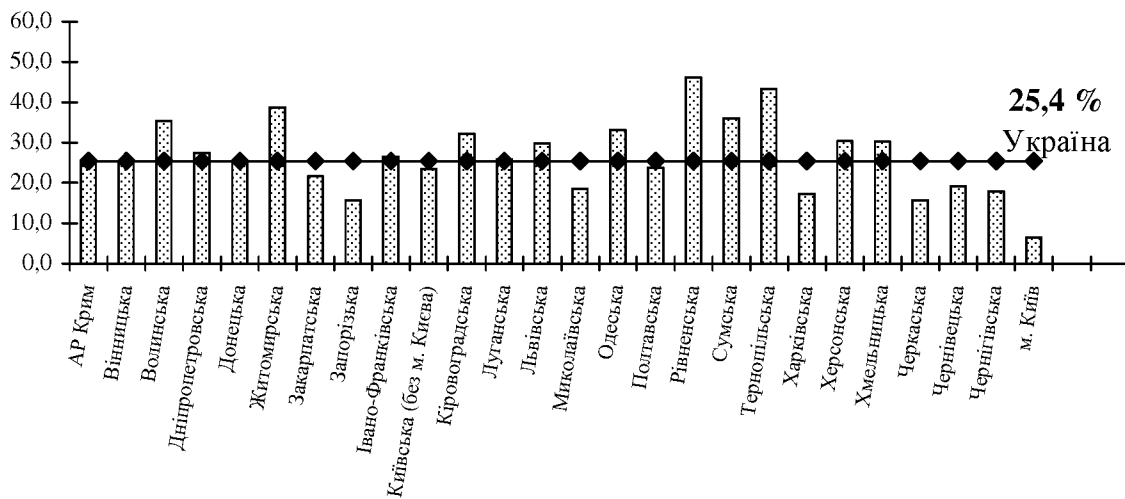

Рис.1 Рівень бідності по регіонах України за I півріччя 2013 р.

Джерело: Розроблено на основі даних джерела [9].

Рівень бідності населення достатньо диференційований в розрізі типів та складу домогосподарств. Бідне населення України представлено двома групами – працюючі бідні та вразливі бідні. До вразливої групи населення відносяться багатодітні сім'ї, неповні сім'ї, інваліди, пенсіонери, які за своїм соціально демографічним статусом утворюють групу з обмеженими доходами. Основним джерелом доходів цих категорій громадян є соціальні виплати, розмір яких залишає людей далеко за межею бідності або й злиденності.

Встановлено, що будь-які кризові процеси в державі негативно впливають насамперед на сім'ї з дітьми. В Україні, навіть в період економічного зростання, найважливішим чинником бідності виступала наявність та кількість дітей у родині, а сім'ї з двома та більше дітьми потрапляли до зони високої бідності.

Протягом першого півріччя 2013 р. спостерігалися різні рівні бідності домогосподарств в залежності від його складу (табл. 2). В кожному четвертому домогосподарстві сукупні еквівалентні витрати є нижчими від встановленого прожиткового мінімуму на одну особу, а кожне третє домогосподарство з

дітьми не в змозі навіть піднятися до рівня відносної бідності. У домогосподарствах з дітьми порівняно з домогосподарствами без дітей рівень відносної бідності майже в два рази вищий, а абсолютної – більше, ніж у 2 рази.

Таблиця 2

Рівень і глибина бідності за різними типами домогосподарств, %

Тип домогосподарства	Рівень бідності			Глибина бідності		
	2011 р.	6 міс. 2013р.	відхилення	2011 р.	6 міс. 2013р.	відхилення
Домогосподарства з дітьми:	31,2	32,7	1,5	21,6	22,3	0,7
з 1 дитиною	25,5	28,6	3,1	19,3	21,3	2
з 2 дітьми	42,0	39,5	-2,5	19,5	22,4	2,9
з 3 та більше	55,8	61,7	5,9	28,0	31,0	3
з 4 та більше	47,5	77,0	29,5	32,2	44,6	12,4
з дітьми до 3 років	36,0	35,7	-0,3	23,1	21,9	-1,2
де всі дорослі працюють	22,5	24,3	1,8	18,3	18,9	0,6
де є працюючі та непрацюючі дорослі	38,8	36,6	-2,2	22,8	23,2	0,4
Домогосподарства без дітей:	16,2	16,7	0,5	18,2	21,0	2,8
всі працездатного віку	13,7	13,6	-0,1	17,8	21,1	3,3
всі пенсійного віку	16,9	15,8	-1,1	17,4	17,3	-0,1
всі старше 75	23,6	25,3	1,7	16,8	18,4	1,6
де є хоча б один безробітний	28,4	36,9	8,5	19,9	27,7	7,8
Україна	24,3	25,4	1,1	20,6	21,9	1,3

Джерело: Розраховано на основі даних джерела [9, 10].

Суттєва диференціація за показниками бідності була і в середині сукупності домогосподарств з дітьми. Досить хороший стан справ у домогосподарствах, де всі дорослі працюють та домогосподарствах з однією дитиною. У домогосподарствах з двома дітьми відбувається різке зростання показників бідності у 1,4 рази, через що вони потрапляють у групу надвисоких ризиків бідності. Що стосується домогосподарств без дітей, то найнижчий рівень бідності у тих, де всі особи працездатного віку, а найвищий – де є хоча б один безробітний. Значення коефіцієнта глибини бідності свідчить про важку ситуацію у сім'ях з дітьми та безробітними.

Порівняно з 2011 р. у першому півріччі 2013 р. погіршення рівня бідності відбулося серед домогосподарств з дітьми, так і без дітей – на 1,5 відсоткові пункти (в.п.) та на 0,5 в.п. відповідно. Глибина бідності по домогосподарствах з дітьми зросла на 0,7 в.п., то домогосподарств без дітей – на 2,8 в.п., що є досить негативним явищем.

За досліджуваний період найбільше погіршилася ситуація з бідністю по домогосподарствах з чотирма та більше дітьми, де рівень бідності зріс на 29,5 в.п. та становив 77,0%, за глибиною бідності відповідно на 12,4 в.п. та становив 44,6%. Також зріс рівень бідності в домогосподарствах без дітей, де є хоча б один безробітний на 8,5 в.п. за рівнем бідності та на 7,8 в.п. за глибиною бідності.

По домогосподарствах з двома дітьми та з дітьми, де є працюючі та непрацюючі дорослі, відбулось суттєве зниження рівня відносної бідності – на 2,5 в.п. та 2,2 в.п. відповідно, однак глибина бідності по цим типам домогосподарств мала тенденцію до збільшення. Високі значення рівня бідності по домогосподарствах з дітьми, незахищеність дітей від ризику бідності за багатьма дослідженнями в Україні є найбільш загрозливою навіть з позицій оцінки ефективності державної соціальної політики.

Економічна доступність продуктів харчування у 2012 р. становила 52% за порогового значення 60%. Для порівняння зазначимо, що в країнах Європи доступність становить 20–25%. За даними Держкомстату, у 2012 р. сукупні витрати домогосподарств становили 3591,76 грн. на місяць, що на 3,9% більше, ніж у попередньому році. Якщо розглядати структуру витрат домогосподарств на продукти харчування, то упродовж 2007-2012 рр. найбільшу частку займають витрати на м'ясо – близько 25%, на молоко і молочні продукти – 12-14%, хліб і хлібопродукти – 13%, овочі і картопля – 14-15%.

Мізерними слід визнати витрати на освіту (1,5%). Вона стає все менш доступною для молоді. Практично безоплатної освіти в Україні не залишилося, втім як безоплатної медицини. В Україні показники бідності у сімей із дітьми вдвічі вищі, ніж у сімей без дітей. Ризикують стати бідними й ті молоді люди, які хочуть створити родину й народити дітей.

Бідність населення тісно пов'язана з місцем проживання (табл. 3). Насамперед це викликано різною зайнятістю міського і сільського населення, престижністю і різновидністю праці, її кваліфікацією, освітнім рівнем працюючих, а відповідно і рівнем оплати та доступом до необхідних благ.

Таблиця 3

Показники бідності за місцевістю проживання, %

Місце проживання	Рівень бідності			Глибина бідності		
	2011 р.	6 міс. 2013р.	відхилення	2011 р.	6 міс. 2013р.	відхилення
Місто	20,7	20,9	0,2	19,1	20,0	0,9
Село	32,1	34,8	2,7	22,5	24,3	1,8
Україна	24,3	25,4	1,1	20,6	21,9	1,3

Джерело: Розраховано на основі даних джерела [9, 10].

Протягом досліджуваного періоду незалежно від обраного критерію спостерігається підвищення рівня бідності в усіх місцевостях проживання. Підвищення рівня і глибини бідності по Україні відбулося за рахунок підвищення цих показників для жителів сільської місцевості. Якщо рівень бідності у містах протягом 2011р.-I півріччя 2013 р. зріс лише на 0,2 в.п., то у селах збільшення становило 2,7 в.п. аналогічних змін зазнав показник глибини бідності. Так, у місті він збільшився лише на 0,9в.п., а в селі – на 1,8 в.п.

Для сільської місцевості і невеликих міст бідність має катастрофічні наслідки. Створюється так званий цикл їх деградації (рис. 2).

Бідність українців, як і інші негативні соціальні явища, викликана передусім низькими доходами. Наслідком цього є слабкий розвиток, особливо сільських територій і малих міст, де відсутні внутрішні можливості для

інвестиційного розвитку, а, відповідно, і низька інвестиційна привабливість для зовнішніх інвесторів. Таким чином, для подолання бідності необхідне збільшення доходів населення за рахунок підвищення зайнятості, розширення джерел доходів, що безпосередньо пов'язано з активізацією інвестиційної політики та забезпеченням стабільності соціально-політичної ситуації.

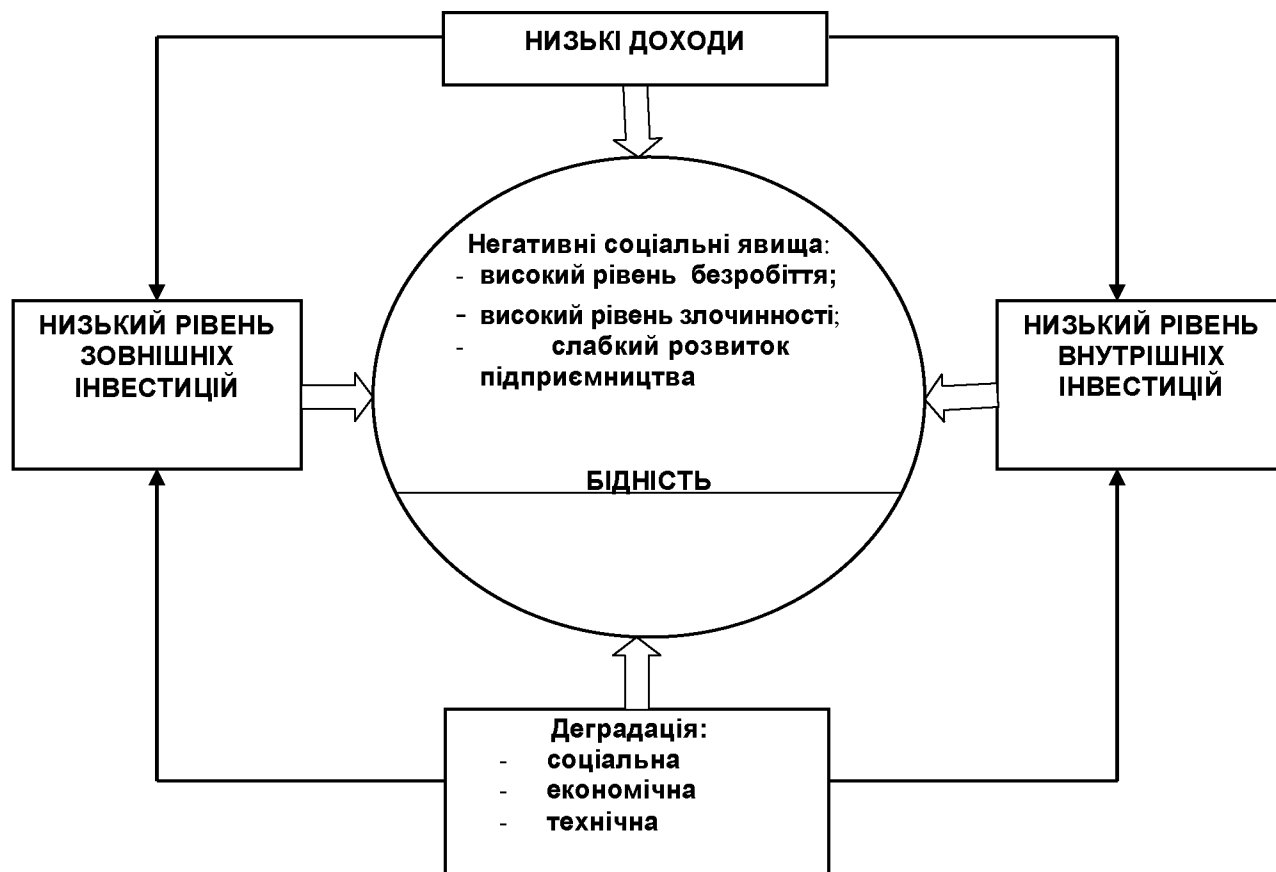

Рис.2 Цикл деградації сіл та невеликих міст

Джерело: Власна розробка.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що рівень бідності в Україні останніми роками неспинно зростає. Це відбувається внаслідок збереження негативної динаміки реальних доходів населення в умовах відсутності структурних реформ в економіці, скорочення інвестицій, занепаду малого і середнього бізнесу, девальвації національної валюти та загострення соціально-політичної ситуації.

Об'єктивна оцінка бідності утруднюється через недосконалість визначення і непорівнюваність відносних та абсолютних критеріїв цього явища. Вважаємо, що перспективою подальших досліджень є розробка єдиного інтегрального показника бідності.

Основні шляхи подолання бідності, як показало дослідження, насамперед у проведенні активної політики зайнятості та соціального захисту населення, що передбачає збереження і створення робочих місць через механізм субсидування підприємств, розширення можливості місцевих органів влади самостійно заохочувати підприємницьку ініціативу, удосконалення системи соціальних стандартів та гарантій, підвищення конкурентоспроможності

працівників на ринку праці, збільшення інвестицій у людський капітал, інноваційно-інвестиційний розвиток національної економіки та досягнення політичної стабільності в державі.

Література

1. Sanjay S.J., Pogge T.W., How not to count the poor, „Columbia University Technical Paper”, wersja 6.2, 29 października 2005.- Mode of acces: www.columbia.edu/~sr793/count.pdf
2. Як побороти бідність? [Електронний ресурс] // Українська правда. Вівторок, 22 жовтня 2013. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2013/10/22/399644>
3. Проблема бідності в контексті політики соціально-економічних перетворень та стратегії реформ. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.3w.mk.ua/Site3W/00000122.htm>
4. Жебрацькі будні. Де межа? [Електронний ресурс] // Профспілкові вісті, листопад, 2012. 229665. – Режим доступу : <http://www.psv.org.ua/arts/Tema/view-1247.html>
5. За останні 20 років в Україні суттєво зріс рівень бідності. [Електронний ресурс] // Українська правда. П'ятниця, 24 серпня 2012. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2012/08/24/332727>
6. Національна доповідь України про стан виконання положень "Порядку денного на XXI століття" за десятирічний період (заключний) / за заг. ред. Л.Г.Руденко. Інститут географії НАН України. – К, 2012. – С. 345
7. Соціальний звіт за 2012 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу : mlsp.kmu.gov.ua/document/152068/2012.doc
8. Коваленко Н.В. Основні принципи реалізації державної політики подолання бідності в Україні / Н. В. Коваленко // Публічне управління : теорія та практика. – 2011. – №4(8). – С. 109-114
9. Аналітична записка “Комплексна оцінка бідності в Україні та регіонах за перше півріччя 2011-2013 рр.”. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.idss.org.ua/arhiv/Bidnist_2013.doc
10. Домогосподарства Львівської області. Статистичний збірник / Головне управління статистики у Львівській області / lv.ukrstat.gov.ua